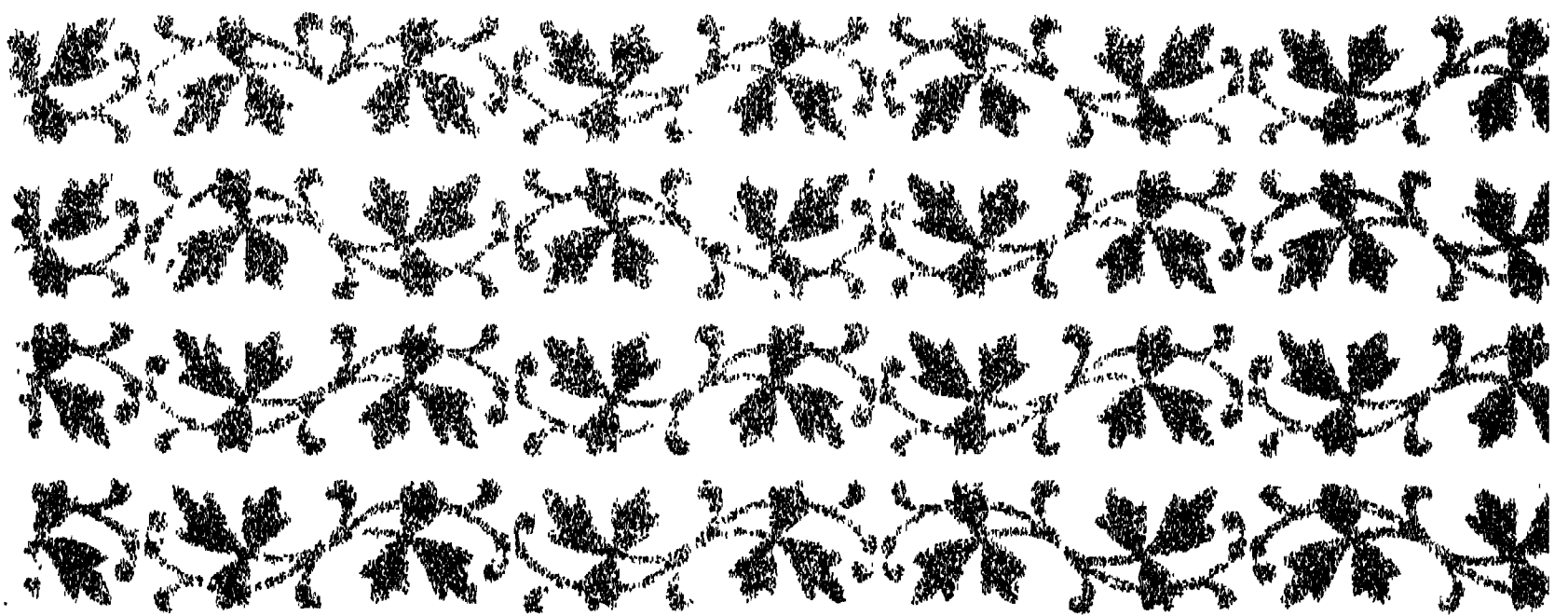

આહો
જીવીઓ

સાથે મળીને

ગાંડીય

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૨૨૮૮ કિંમત ૨૪.૦૦

ગ્રંથનામ મહાત્મા ગાંધીજી - ૧

વર્ગિક ૬-૨

ચાલો ભજવીએ

ભાગ ૧લો

લખનાર

નટવર મૂ. વીમાવાળા

પ્રગટકર્તા—

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર

હવાડીયો ચકલો

સુરત.

મુદ્રક: પ્રકાશક

નટવર મૂ. વીમાવાળા

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર વતી—

ગાંડીવ મુદ્રણાલય,

હવાડિયો ચકલો, સુરત.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ સંઘ
૨૨૨૬૬

આવૃત્તિ ત્રીજી

સં. ૧૯૯૬

સને ૧૯૪૦

કિંમત: ૦-૪-૦

એક, બે ને ત્રણ. ત્રણ નાટકો. લજવી શકાય
એવાં. લજવવાની સૂચના સાથે.

પહેલું ને બીજું બંગાળી વાત વાંચેલી તે પરથી
નાટક સ્વરૂપે ચોજેલાં છે. વસ્તુનો માત્ર મૂળ
મુદ્દો જ ઊંચેલી લઈ તેની આસપાસ સમગ્ર
વણાટકામ કરી લીધું. ત્રીજું-કેવળ સ્વતંત્ર-
લખવાની ઝંખના ત્રણ ચાર વરસથી હતી. અભિ-
મન્યુ મારે મન મહાભારતનું સૌથી તેજસ્વી પાત્ર
છે. તેનું ચરિત્ર આલેખવા વિચાર થયાજ કરતા.
અચાનક એક રવિવારની બપોરે એ આપોઆપ
લખાઈ ગયું; કહો કે કલમમાંથી ઊતરી પડ્યું.
એકી બેઠકે લખાઈ ગયું. તે પછી એમાં કશો
ફેરફાર કરવો પડ્યો નથી. છે તેવું ને તેવું પણ
મને પોતાંને ઘણુંજ ગમ્યું છે. અંતરના પૂરા
સંતોષ સાથે હું એને સૌ સમક્ષ મૂકું છું.

“એ રૂપિયા” ગાંડીવ બાળપખવાડિકના પ્રતિષ્ઠા-
પના સમારંભ વખતે ભજવાયલું. લોકોને ખૂબ પસંદ
પડેલું. ત્રણે નાટકો ભજવવાની શાળાઓને છૂટ છે.
એટલી ઇચ્છા ખરી, કે ભજવનારાઓ ભજવવામાં
પડતી મુશ્કેલીઓ મને લખી જણાવે. ન. વી.

ત્રીજી આવૃત્તિ

આ ચોપડીની બીજી આવૃત્તિ ફક્ત દોઢ જ
વરસના ગાળામાં થઈ છે. ને ત્રીજી તે પછી ચાર
વરસે થાય છે. એ દરમિયાન એના પરથી જ સૂઝેલી
ચોજનાને અંગે એના બીજા અગિઆર ભાગ-
(કુલ બારનું ગુચ્છ) પણ બહાર પડી ગયા છે. એ
ગુચ્છને ગુજરાતે ડીક સત્કાર્યું છે એમ માનવામાં
હરકત નથી. ન. વી.

ସାମାନ୍ୟ

ସାମାନ୍ୟ

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર

દાંડીઓ : સાપ્તાહિક
કવિ નર્મદના એ જુગજૂના
યશવંત પત્રને સુરતના મુખપત્ર
તરીકે સજીવન કર્યું છે. નાગ-
રિક પત્ર તરીકે તેણે તરત
લોકપ્રીતિ મેળવી છે.
વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૦૦.

ગાંડીવ બાળપણવાડિક
૬ થી ૧૪ વરસના બાળકોને
નિશાળના અણતરમાં રસ જગાડે
અને મદદ કરે એ રીતે
સચિત્ર સરસ લેખો આપતું
એકલું પખવાડિક. વાં ૯૦ રૂ-
પિયા પાંચ. પરદેશ શિલિંગ બાર.

ગાંડીવ છાપખાનું
ગયા વીસ વરસની કાર-
કીર્દિમાં આ છાપખાનાએ શુદ્ધ
અને સ્વચ્છ છાપકામ કરવા માટે
સારી ખ્યાતિ મેળવી છે.

હવાડિયો ચકલો, સુરત

સુરત આવો, ત્યારે
જરૂર મલાકાત લેશો છ.

ઝે રૂપિયા

જોઈતાં સાધનો : (૧) ઝે રૂપિયા (૨) લિખારીનો
પોશાકઃ ઠીંગડાંવાળું ખમીસ અને
ફાટેલ ધોતિયું, તથા ખલે ભેરવ-
વાની એક ઝોળી (૩) વગાડવાનું
સાધનમાં સારંગી લખેલી છે. પરંતુ
તે બજાવતાં શીખવાતું કામ મુશ્કેલ
છે. અને ઉંમરનું ધોરણ જોતાં
લગભગ અશક્ય છે. માટે તેને
સ્થાને એકતારો સહેલાઈથી વગાડી
શકાશે. બાળકના હાથમાં ચોભે એવો
નાનો એકતારો દોઢેક રૂપિયામાં
બની શકશે.

વધુ સૂચના : “મંગળ મંદિર ખોલો”ના ગીતને
બદલે, પ્રસંગને ચોભે એવું, ભજવ-
નાર બાળકને આવડે તેવું ગમે તે
ગીત ગોઠવી લેવું. છેવટે “રઘુપતિ
રાધવ રાજા રામ” પણ ચાલશે.

આ વસ્તુ બાળાઓ પણ ભજવી શકશે.

નરેન્દ્ર : (દાખલ થઈને) અહાહાહા ! બસ મળ,
મળ, મળ!!! ખૂબ મળ. મને જરાયે નહોતું લાગતું
કે બા આટલી બધી ઉદાર થઈ જશે ! બે રૂપિયા !
અધધધ ! ગયે વરસે જ્યારે મેં બહુ જીદ કરી ત્યારે
જેમ તેમ ચાર આના મળ્યા હતા; ને આ વરસે બે
રૂપિયા ! કાલે તો બસ ખાવું, પીવું ને મોજ !

[પાછળથી રમણુ આવી તેની
આંખો બંધ કરી દે છે.]

નરેન્દ્ર : છોડ, છોડ, અલ્યા કેણુ છે, છોડ !

રમણુ : (બનાવટી અવાજે) નામ બોલ !

નરેન્દ્ર : હવે ઓળખ્યો તને, હરિપ્રસાદ.

રમણુ : (બનાવટી અવાજે) જુઠું ! જુઠું !

નરેન્દ્ર : ત્યારે બાબુ !

રમણુ : ખોટું ! ખોટું !

નરેન્દ્ર : ત્યારે નવીન નાટકિયો !

રમણુ: સાવ ખોડું ! સાવ ખોડું !

નરેં: ત્યારે હવે તુંજ ખોલ.

રમણુ: કહે, કે “હાયો.”

નરેં: હાયો ! હાયો ! હાયો !

રમણુ: (હાથ છોડી દે છે.) જો !

નરેં: ચોતારી, તું ? રમણુ ! અદ્યા, એમ કેમ ?

તને તો મેં ચોળખ્યોજ નહિ ! નવાઈની વાત છે !

રમણુ: તારું મગજ આજે ઠેકાણે હોય એમ જ મને નથી લાગતું. તું શા વિચારમાં હતો ?

નરેં: અરે, આજે તો બહુ મોજમાં છું. કાલે મારી વરસગાંઠ છે. ને બાએ મને ખરચવા માટે બે રૂપિયા આપ્યા છે.

રમણુ: બેએ જ રૂપિયા ?

નરેં: હા, આ વરસે હું ત્રીજે નંબરે પાસ થયો કેની, તેથી બા ખુશ થઈ ગઈ છે. એટલે બે રૂપિયા આપ્યા છે. કેમ દોસ, કેવી મજા ! બસ, કાલે તો અમન-અમન, ને સિનેમા !

રમણુ: બે રૂપિયા તો બહુ કહેવાય, હાં નર ! ઠીક, કાલે કેને કેને ખોલાવવાનો ?

નરેં: જો બાણે, તું તો ખરો જ.

રમણુ: વગર કહ્યો.

નરૈં: પછી તો ફેફા, હરિપ્રસાદ, બાબુ ને નવીન. ચાર વાગે બાગમાં આઈસક્રીમ ખાઈશું ને પાંચ વાગે સિનેમા જોવા જઈશું.

રમણુ: ઠીક, ઠીક, થઈ જાય.

નરૈં: ત્યારે તું બધાને કહી દેશે ને ?

રમણુ: એ તો તું તારું આઈસક્રીમ અવળું કઢાવવાનો. શાહપોર જઈને ત્યાંથી સલાબતપરે ને પછી નાનપરે. ના ભાઈ ! આપણે તારું આઈસક્રીમ નથી ખાવું. (હસે છે.)

[અંદરથી: પણ મારે ખાવું છે તો !

નરૈં, રમણુ: એ કેણ ?

[હરિપ્રસાદ આવે છે.]

હરિપ્રસાદ: અલ્યા, આઈસક્રીમ ખાવાની કેણ ના પાડે છે ?

રમણુ: હું ના પાડું છું. આ નરૈંની કાલે વરસગાંઠ છે, તે એ ઉબાણી આપવાનો છે. પણ મને કહે છે, કે તું આખા શહેરની પ્રદક્ષિણા કરી આવે, તો તને નોતરું. નહિ તો કંઈ નહિ. (ખડખડ હસે છે.)

હરિપ્રસાદ: અલ્યા નરૈં, એ વળી વાત શી છે ?

નરેં : અરે, એ તો ગપ્પાં હાકે છે. મેં તો ફક્ત તમને બધાને નોતરું દેવા જવાનું કહેલું. તેની બાઈશ્રી ના કહે છે.

હરિપ્રસાદ : ના કહે તો ભલે. એટલું આઈસક્રીમ આપણે ભાગે વધારે આવશે. જા, હું નોતરાં દઈ આવીશ.
[બધા હસી પડે છે.]

નરેં : ઠીક, ઠીક. તું નવીનને ને કેકીને કહેજે. એ સલાખતપરે જઈ આવશે.

હરિપ્રસાદ : ચાલ ત્યારે, હું તો જાઉં છું. રમણ, આવવું છે, સ્ટેશન પર ?

રમણ : હા, હા. ચાલ. મારે તાર મૂકાવવા જવાનું છે.

નરેં : કાલે વખતસર આવી રહેજો, હોં ?

હરિપ્રસાદ : } હા, હા. ચાલ, સાહેબજી.
રમણ : }

[જાય છે.]

નરેં : ચાલો ત્યારે. કામમાં કામ થઈ ગયું. મારો ફેરો ટળ્યો. ને કાલે મોજ આવશે.

[ગાયન સાથે સારંગીનો
અવાજ સંભળાય છે.]

અરે, એ કેણુ ગાય છે ?

ભીખુ: (દાખલ થઈ) મંગળ મંદિર ખોલો.....

આ આ આ આ આ....

દયામય.....મંગળ—

શેઠસાહેબ, ગરીબને એકાદ પૈસો આપશો ?

નરેં: અલ્યા, તું ભીખ માંગે છે, તે તારે માળાપ નથી ?

ભીખુ: માળાપ ? શેઠસાહેબ, માળાપની શી વાત કરું ? બાપ ત્રીજે સાલ જ ગુજરી ગયા. ખંડનો રોગ થયો. ગરીબ માણસ, પૈસા ક્યાંથી લાવીએ ? ગુજરી ગયા.

નરેં: અરે, પણ ભલા માણસ, તારો બાપ તો ખંડના રોગથી ગુજરી ગયો, ને તું આટઆટલા રાગડા તાણે છે, તે તારાં એ ફેફસાં ખવાઈ જશે, સમજ્યો ?

ભીખુ: શું કરું, ભાઈ ? ગાળા વગર પૈસા નથી મળતા. પૈસા

વગર આવતું કે દવા નથી મળતાં. ઘેર મા ખાટલે થડી

છે. લાવથી સ્પર્શડે છે. ગીતો ગાઈને ચાર છ આના લઈ
જઈ, ત્યારે તેની દવા આવે.

નરૈ૦: મા પણ માંદી છે ?

લીખુ: હા, ભાઈ. દાકતર કહે છે, કે મહિનો
બે મહિના દવા કરો તો સારું થશે. મારી મા ! મારી
મા ! તારા વિના આ દુનિયામાં મારું કોઈ નથી. (બે ચાર
ઉધરસ ખાય છે.)

નરૈ૦: અલ્યા, પણ તારી ચે છાતી નળળી દેખાય
છે. આવા રાગડા તાણશે તો તું પણ પથારીવશ થઈ
જશે. થોડા દહાડા ગાવાનું બંધ રાખ.

લીખુ: શેઠજી, બંધ તે ક્યાંથી રાખું ? મારી
માને દવા ક્યાંથી આપું ? તેને કાંજી ક્યાંથી પીવડાવું ?
ના, ના ! સાહેબ. એ તો ન બને. હું ભલે માંદો પડું.
મારી માનું દુઃખ મારાથી દેખ્યું નથી જતું. મારી મા !
મારી મા ! (બે હાથે મોઢું ઢાંકી દે છે.)

નરૈ૦: (બાજુ પર) કેવો દુઃખિયારો છે ! ને છતાં
કેટલો પ્રેમાળ, કેટલો પરગજુ ! પણ આમ ને આમ
રાગડા તાણશે તો એય મરી જવાનો.

હું એને શી મદદ આપું ? લાવ, એકાદ આનો આપું.

(ગજવામાંથી એક આનો કાઢે છે.)

નરેં: (વિચારમાં પડી જતાં) પણ એક આને એનું શું વળશે? એના રાગડા બંધ થાય તોજ એ જાયે. નહિ તો એ પણ મરશે ને એની મા પણ મરશે. (સહેજ વિચાર કરે છે.) કેટલો દુઃખી છે? ને કાલે અમે ઉભાણી ઉડાવવાના! નહિ, નહિ! એ નહિ જને. મારે આને મદદ કરવી જ જોઈએ. નહિ તો માણસની માણસાઈ શેમાં?

અલ્યા, તારું નામ શું?

ભીખુ: (જરા સ્વસ્થ થઈને) મારું નામ?—ભીખુ.

નરેં: ભીખુ, તું એક કામ કર.

ભીખુ: ફરમાવો.

નરેં: (બાબુએ જઈ) મન અકળવિકળ થાય છે. આપું ન આપું? જીવ તો એવો ફૂદી રહ્યો છે, કે બંને રૂપિયા એને આપી દઉં. પણ કાલે?...કાલે ફજેતી.....આઈસક્રીમ નહિ, સિનેમા નહિ....દોસ્તા-રોની મશ્કરી....ને નોતરાતું શું?...શું કરું?...કંઈ સમજાતું નથી....આપી દઉં કે નહિ આપું?...એક બાબુ આગર છે, બીજી બાબુ એક દુઃખી આત્માની આશિષ છે....આ ખેંચાખેંચ જખરી છે....આઈસક્રીમ ને સિનેમા....જવા દે, જવા દે. પૈસા નથી આપવા.

(મોટેથી, જાહેર) અલ્યા ભીખુ, તું ગીત ગાવાનું

છોડી દે.

ભીખુ: ગીત ગાવાનું છોડી દઉં, અને-અને પછી શું ? માને વગર મોતે મરવા દઉં ? શેઠસાહેબ, તમારે પૈસો ન આપવો હોય તો ભલે. તમે સુખી થાઓ. પણ મારે તમારી આવી સલાહ નથી જોઈતી. રામ....રામ. (ગાવા માંડે છે.)

મંગલ મંદિર ખોલો.....

(જવા માંડે છે.)

નરેં: અરે, આ તો ચાલ્યો ! ઓહો, એને એની મા પ્રત્યે કેટલું વહાલ છે, કેટલો પ્રેમ છે ? માને ખાતર એ પોતાની તબિયતને પણ ખુવાર કરે છે.... ને હું ?

હું આઈસ્ક્રીમનો સ્વાદ નથી છોડી શકતો, જીભડીનો લોભ નથી જતો કરતો. શરમ છે મને ! બસ, બસ, નહિ. એ નહિ બને, આખરૂ ગલામાં જાય, સિનેમા ચૂલામાં જાય, એ રૂપિયા તો એના જ, એના જ. મારે આપી જ દેવાના. (મોટેથી ખૂમ પાડે છે.) અલ્યા, ક્યાં જાય છે, ઊભો રહે. આમ જો.

(ભીખુ પાછો ફરવા માંડે છે.)

ભીખુ: શેઠસાહેબ !

નરેં: હું તને બે રૂપિયા આપું.

ભીખુ: (નવાઈ પામીને) બે રૂપિયા....કે બે પૈસા ?

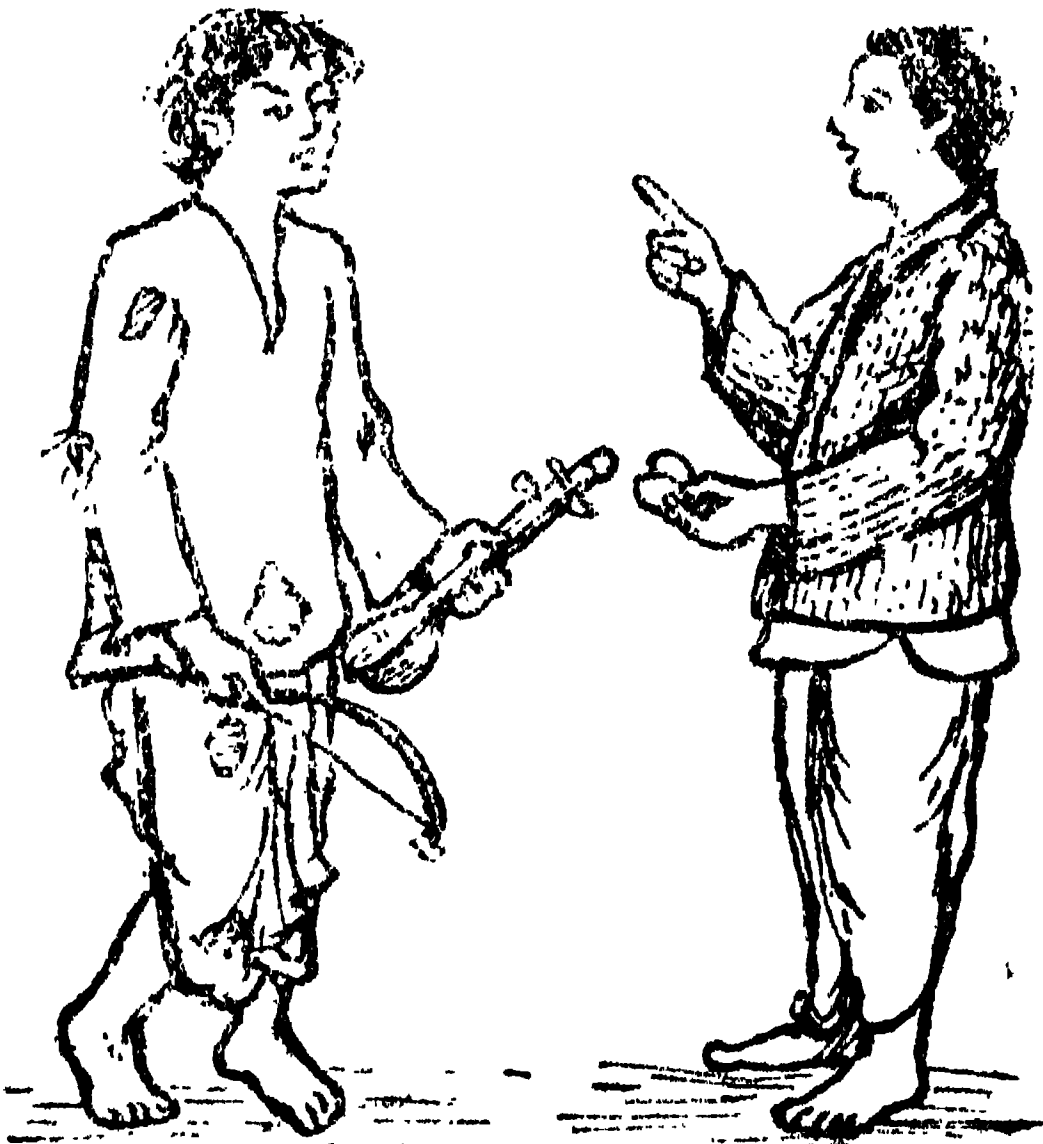
નરેં: રૂપિયા, રૂપિયા ! કલદાર, રોકડા. રૂપાના બે રૂપિયા. બત્રીશ આના, એકસો અઠ્ઠાવીસ પૈસા.

ભીખુ: ઓ શેઠજી, એ ઉપકારનો ભાર મારાથી કેમ ખમાશે ?

નરેં: પણ એક શરત છે.

ભીખુ: શરત ? શી શરત ?

નરેં: તું રોજ ચાર આના કમાય છે. હું તને આઠ દહાડાની રોજી આપું છું. પણ તારે આઠ દહાડા

બિલ્કુલ ગાવું નહિ. હોય તો લે, આ બે રૂપિયા.

ભીખુ: ઓ ભાઈ, તમારો કેટલો પાડ !...ભલે, ભલે.
હું આઠ દહાડા ન ગાઉં....પણ પછી....?

નરેં: પછી ? પછી ગાજે. . પણ ધીમે ધીમે.
નહિ તો એકલી સારંગી વગાડજે. નહિ તો....મને
મળજે, લે.

(રૂપિયા આપે છે.)

ભીખુ: ઓ ભાઈ, ઓ ભાઈ !

(પગે લાગે છે.)

તમારો કેટલો પાડ માનું ? દુનિયામાં તમારા
જેવા ભલા ભાગ્યે જ કેાઈ હશે પ્રભુ તમારું ભલું કરે !

મંગળ મંદિર ખોલો.....

નરેં: અરે, તું તો એટલામાં ગાવા લાગ્યો ?
ચૂપ થઈ જા.

ભીખુ: માફ કરો. માફ કરો.હું ભૂલ્યો.....લ્યો.
ત્યારે, રજા ?

[જવા માંડે છે.]

નરેં: અલ્યા, તું જાય તો છે, પણ મને મળવું
હોય તો ક્યાં આવશે ?

ભીખુ: ક્યાં આવું, બાપુ ?

નરેન્દ્ર: જો, હું સોનીની વાડી પાસે રહું છું. મારું નામ નરેન્દ્ર. આઠ દહાડા રહીને તારી માની તબિયતના સમાચાર મને કહી જજો. બા.

શીખુ: ભલે ભાઈ.

[જાય છે]

નરેન્દ્ર: હાહાઆઆશ ! એક દુઃખી જીવનો ટળવળાટ આજે કેટલો ઠંડો પડશે ! આઈસક્રીમની ઠંડક તો જો મિનિટમાં ભૂલાઈ જત, ભુંસાઈ જત. પણ આજના આ કૃત્યનું મીઠું સંભારણું મને જીંદગીભર સાંભરશે.

[જાય છે]

ઈન્સાફ

જોઈતાં સાધનો: (૧) મુગલાઈ દીવાનખાનાને થોભે તેવો સાજ. મોટી ગાદી, એકાદું મેજ, થોડી ફારસી ચોપડીઓ, એકાદ જૂની પદ્ધતિની દીવી, વગેરે. કિત્તો, દુવાત (ખડીઓ) વગેરે કાગળ લખવાનાં સાધનો. એક આરામખુરશી (૨) થોડાં સૂકાં ફળ. બે તાસકો (૩) એક ભરેલી થેલી. (૪) ભવાનીરામના દિવાનખાના માટે થોડી સંસ્કૃત ચોપડીઓ. (૫) ધોળી દાઢી. ઉત્તરહિંદુસ્તાનના પોશાકો, લાંબા કેંસવાળા ડગલા, પાયજામા, પહેરણ, વિ.

વિશેષ સૂચના: (૧) પડદાની રચના આ નાટિકા ભજવવા માટે જરૂરી છે. (૨) જેમનું તેમ બાળાઓ પુરૂષ વેશે ભજવી શકશે. (૩) દૂંકાવવું હોય, તો નોકરની આવજાના કેટલાક પ્રસંગ ઉઠાવી દઈ શકાશે અને તેને લીધે ઓછાં પાત્રોથી પણ ચાલી શકાશે. પહેલા અને બીજા પ્રવેશની વચ્ચે ગાળો બતાવવા બીજો કંઈક પાઠ ગોઠવવો જોઈએ.

પ્રવેશ ૧લો

સમય: સાંજનો.

સ્થળ : દિલ્હીના વડા કાળનું દીવાનખાનું.

પાત્રો : કાળ, બે નોકર, માણેકચંદ.

[કાળ હમદુદ્દીન બેઠા છે. એક નોકર બેઠો બેઠો પગ દાબે છે. પોતે એક ઉર્દુ પુસ્તક વાંચતા પડ્યા છે. લાંબી ઘોળી હાઠી, અસલી ઝલ્લો ને ભવ્ય ચહેરા વડે કાળજી ખૂબ દીપે છે.]

કાળજી: અલ્યા, ખરાખર હાબ. હં. એ ઘુંટી પર જરા ભાર મૂક. કાલે કેાણુ જાણે કેવી રીતે હબાઈ ગઈ, તે હુખ્યા જ કરે છે. હં. કાઠ જોર.

(નોકર જોરથી દાબે છે.)

(પુસ્તકમાં ધ્યાન આપતાં) કિતાબ પણ શું અચ્છી લખી છે ! શું મળ આવે છે ! મારું ચાલે તો નવીસનને એક ગામ નજર કરું.... (એક નોકર અંદરથી આવે છે.) અલ્યા, શું છે ?

નોકર: જનાબ, કેઈ મળવા આવેલું છે.

કાજી: કહે, કે કાજીસાહેબ અત્યારે નહિ મળે. કામમાં છે.

નોકર: હજુર, બહુ કહ્યું, પણ માનતો નથી.

કાજી: કહી દે, કે કચેરીમાં આવો. અહીં કંઈ જરૂર નથી.

નોકર: તે પણ કહ્યું, જનાબ; પણ એ તો સાંભળતો જ નથી. રડી પડે છે, ને પોસ પોસ આંસુ પાડે છે.

કાજી: કેણુ છે ? ક્યાંનો રહીશ છે ?

નોકર: ખુદાવિંદ, રહીશ તો દિલ્હીનો જ છે. કેઈ વેપારી લાગે છે. માણેકચંદ નામ બતાવે છે.

કાજી: જીવાન છે ?

નોકર: ના જી, ઘરડો લાગે છે. પચાસેક વરસનો હશે.

કાજી: સાથે બીજું કેઈ છે કે ?

નોકર: ના જી. એકલો જ છે, ને વળી કહે છે કે મારે છાની વાત કરવાની છે.

કાજી: છાની વાત? (જરા હસીને) બધા એજ સિક્કત લડાવે છે. (વધુ હસીને) અચ્છા, અચ્છા, જા, એને અહીં મોકલ. [નોકર જાય છે.] ગુલામનખી, તું પણ હમણાં જા. ખૂમ પડે ત્યારે આવજો.

[પગ દાખનારો નોકર પણ જાય છે. તે પછી માણેકચંદ ડાસો દાખલ થાય છે. શરીરે જરા દુખળો છે, થાકેલો ને મેલોઘેલો છે ને મોઢા પર દુઃખ અને ત્રાસની નિશાનીઓ છે. આવીને તરત લાંબો થઈને પગે લાગે છે.]

માણેકચંદ: બચાવો, બચાવો જનાબ! ગુલામ પર બહુ જુદમ થયો છે.

કાજી: (તેને ઉઠાડતાં) અરે, પણ છે શું? ઊભો થા, ઊભો થા ને સરખી વાત કર.

માણેકચંદ: (ઊઠીને ઊભો થાય છે ને હાથ ભેડીને) જનાબ, ભારે જુદમ થયો.

કાજી: તું તો ઊભો રહ્યો! બેસી જા, બેસી જા. ને પછી વાત કર.

માણેકચંદ: [બેસી જાય છે] ખુદાવિંદ, આપની

દયા પર બધો આધાર છે. આપના ઇન્સાફ પર મારો બધો મહાર છે. મારું તો નબોદ જ વળી ગયું છે, મારા બાપલિયા. [રડી પડે છે.]

કાજી: અલ્યા, એવી ધાંધલ અહીં ન જોઈએ. સીધો સીધો તારી હકીકત કહે.

માણેકચંદ: કહું માબાપ ! (આંસુ લૂછી નાખે છે, કપડાં સરખાં કરે છે અને પછી બોલવા માંડે છે.) જનાબે અલિ ! આપનો આ બંદો આ દિલ્હી શહેરમાં શકર-ચોકમાં રહે છે. અમારો પણ ખાંડનો જ વેપાર. બાપદા-દેથી ચાલે. હું પણ તે જ કરતો હતો.

કાજી: હવે નથી કરતો ?

માણેકચંદ: ના, જનાબ, કુદરતે જ મને ના કહી.

કાજી: કુદરતે ના કહી ? કેવી રીતે ?

માણેકચંદ: મૂળથી જ મારું ધ્યાન ધરમ તરફ બહુ. સેવા, પૂજા, દાન, વગેરે કર્યા કરું. ધંધો ગુમાસ્તા ચલાવે. અંદરથી ખાઇ પણ જાય. પણ મારા મનને કે હશે. આપણને આપણો નફો મળે છે, પછી છો બિચારા ખાતા. એમ ને એમ ચાલ્યા કરે. એવામાં ત્રીજી સાલ મરડી ફાટી નીકળી. આપને પણ યાદ હશે. તે વખતે કુદરતે ફટકો માર્યો. ખાઇ ગુજરી ગયું, દીકરો ગુજરી

ગયો. દીકરી પણ ગઈ. બધાં ગયાં. રહ્યો એકલો હું !

કાજી: (અચાંખે પામીને) શું વાત કરે છે ?

માણેકચંદ: સાચું કહું છું, જનાબ !

કાજી: પણ તારે ભાઈ, બહેન, ભાભી, બહેની, મામા, મામી, કાકા, કાકી કોઈ હશે ને ?

માણેકચંદ: કોઈ ન મળે ખુદાવિંદ ! ત્યારેસ્તો એકલો-અટલો પડી ગયો.

કાજી: (હસીને) વારૂ, વારૂ. તે શું હવે તને હું પરણાવી આપું એવી તારી મરજી છે ?

માણેકચંદ: ના રે જનાબ ! પરણવું હોય તો તો બહુ તક મળે છે. પણ મારે તે તો તમાજ નથી. કુદરતની મનાઈ જોઈને મેં તો ધંધોધાપો બંધ કર્યો; માલ-મિલકત વેચી નાખ્યાં; ને તીરથજાત્રા કરવા નીકળી પડ્યો.

કાજી: અચ્છા !

[ગુલામનખી આવે છે.]

નોકર: ખુદાવિંદ ! નાસ્તો તૈયાર છે. ફરમાવો તો લાવું.

કાજી: તું કેમ અંદર આવ્યો ? ચાલ્યો જા. નાસ્તો-બાસ્તો મારે જોઈતો નથી. જોઈશે ત્યારે તને બૂમ પાડીશ. ભાગી જા.

[ગુલામનખી જવા માંડે છે.]

કાજી: શુભામનબી—

[તે પાછો આવે છે.]

થોડાં સૂકાં ફળ લઈ આવ. આલુ, કાજુ, અંજીર.
તાસકમાં. ચાલ, ઝટ આપીને ચાલ્યો જ.

[નોકર જાય છે. એ તાસકો
લઈને આવે છે. મૂકીને સલામ
કરીને ચાલ્યો જાય છે.]

કાજી: અરુણા! માણેકચંદ, ચાલ ખાવા માંડ, ને
તારી વાત પણ ચલાવ.

માણેકચંદ: અરે, સાહેબ! આટલી બધી મહેરબાની!

કાજી: તું હવે તારી વાત ઝટ પૂરી કર.

માણેકચંદ: હવે થોડુંજ છે. મેં તો ધંધોધાપો
બંધ કર્યો, તે એવા ધરિદ્રાથી, કે હવે આખી જિંદગી
ઇશ્વરના ભજનમાં ગાળવી. માલમિલકત વેચી, તેના રૂ-
પિયા પોણા લાખ આવ્યા. તેમાંથી એક મંદિર બાંધવું
ને સેવાપૂજા કરવી એવો મનસૂબો. પણ તેથી મનની
શાંતિ નહોતી. એટલે રૂપિયા મારા એક દોસ્તદારને
સોંપી હું જત્રા કરવા નીકળી પડ્યો, કે પછી આવીને
મંદિર બાંધીશું.

કાજી: હં, ને તે દોસ્ત હવે વંઠ્યો લાગે છે, કેમ?

માણેકચંદ: આખાદ કહ્યું જનાખ ! પણ તે કેવો માણસ ! આખરૂદાર, ભણેલો, પૈસાવાળો ! ચાંદનીચોકવાળો ભવાનીરામ.

કાજી: (અચાંખે પામીને) ભવાનીરામ ?

માણેકચંદ: હા, તેજ. તેજ હવે કહે છે, કે તેં વળી પૈસા ક્યારે અપેલા ? તારું તો ભેળુંજ ખસી ગયું છે !

કાજી: પણ તેં રસીદ લીધી હશે ને ?

માણેકચંદ: નર્થી લીધી તે જ આકૃત છે ને ? આવો સારો માણસ, તેની પાસે રસીદ શું લેવી ? તેમાં પણ એણે તો કહ્યું, કે રસીદ ભેંધ્યે છે ? ત્યારે મેં જ શરમમાં ને શરમમાં ના કહી !

કાજી: ખરો અકકલનો ઇન્દરદાર !

માણેકચંદ: અરે, પણ અમે જૂના મિત્રો, સાથે રમેલા, સાથે ભણેલા. ઘરવટનો સંબંધ ! એણે કહ્યું, કે ખાતે જમે કરી દીધા. રસીદ લખી આપું ? ત્યારે પછી મારાથી જ ના કહેવાઈ ગઈ.

કાજી: પણ કંઈ બીજો સાક્ષીપુરાવો હશે ને ?

માણેકચંદ: ના જનાખ, કોઈજ હાજર નહોતું. અમે બે એકલા જ.

કાજી: ત્યારે હવે રડી બેઠો.

માણેકચંદ: પણ ખુદાવિંદ, આપના ઇન્સાફી અમલમાં એટલી દાદ ન મળે ?

કાજી: પણ ભલા માણસ, નથી તારી પાસે રસીદ, નથી સાક્ષી, નથી પુરાવો. પછી કાજીજી કયા કરે ?

માણેકચંદ: બસ જનાબ ! થઈ રહ્યું ! ખુદાને ખાતર જુદા કાઢેલા રૂપિયા પણ મને આપ નહિ અપાવી શકે ? આપ કેવી કેવી જુકિતઓ ઇન્સાફી કામોમાં લડાવો છો, તે સારું દિલ્હી શહેર જાણે છે. પેલા શેર અફઝલની બાબતમાં આપે કેવો સરસ ફેંસલો આપ્યો ! આલમ ફિદા ફિદા થઈ ગઈ. તેથી જ, જનાબ, આપ પાસે આવ્યો છું. તારો કે મારો.

[પગે લાગે છે.]

કાજી: પણ અલ્યા, કંઈ પાચે તો જોઈએ ને ? ઊભો રહે. વિચાર કરવા દે. (આંખ મીંચી દમ થોડી વાર વિચાર કરે છે.) ઠીક. હં. ભલે.....એ ઠીક છે. ચાલશે. ....બરાબર. સાચું ખોટું તરી આવશે.....વાહ વાહ ! .....[આંખ ઉઘાડે છે.] જો અલ્યા, આમ આવ, પાસે આવ. (હળવે સાદે) જો સાંભળ. તું અહીં આવ્યો છે એ વાત કોઈ જાણે છે ?

માણેકચંદ: ના, હજૂર.

કાજી, બહુ મળનું. કેઈને કહેતો નહિ, કે
ખબર પડવા દેતો નહિ. બે દહાડા બીજા કાઢી નાખ.
ને—ને આજે કયો વાર ?

માણેકચંદ્ર: આજે મંગળવાર, જનાબ.

કાજી: ઠીક. ગુરુવારે સાંજે તું ભવાનીરામ પાસે
જળે ને ફરી તારા રૂપિયા માગજે. ના કહે તો કહેજે,
કે કાજીસાહેબની કચેરીમાં ફરિયાદ દાખલ કરું છું.
શુક્રવારે તો કચેરી ખંધ રહે છે. તે કહીને જણાવજે,
કે શનિવારે ઊઘડતી અદાલતે અરજી આપીશ, બસ.
એટલું કહીને તું ચાલ્યો જજે. જા, સાચવીને જા, ને
બધી વાત તું બહુ છાની રાખજે. જા, તું અહીંથી ચાલ્યો જ
જા. મહેનત કરું છું. ખુદા કરશે ને તારી નેકદિલી હશે
તો રૂપિયા તને મળી જશે.

માણેકચંદ્ર: ભારે અહેસાન ખુદાવિંદ ! રજા.

[નમસ્કાર કરી જાય છે.]

કાજી: (ખૂમ મારે છે.) ગુલામનખી—

ગુલામનખી: જી— [આવે છે.]

કાજી: હુવાત કલમ લાવ. ને હું કહું તે લખ.

[ગુલામનખી જાય છે, ને લખવાનાં સા-
ધનો લઈ આવે છે. ને લખવા બેસે છે.]

ગુલામનખી: કરમાઈએ, જનાબ !

કાજી: (જરા વિચાર કરી) હં—લખ:

[ગુલામનખી લખે છે.]

જનાબ પંડિત ભવાનીરામજી

ચાંદનીચોક, દિલ્હી

ઘણા દિવસથી આપનો મેળાપ થયો નથી. દિલ
મળવા ચાહે છે. થોડુંક ખાસ અગત્યનું કામ છે.
કાલે બપોરે ત્રણ વાગે તશરીફ કરમાવશે. તો
અહેસાન થશે. એજ.

લિ૦ બંદેઆલી કાઝી હમીદુદ્દીન

ના સલામ

ગુલામનખી: ખતમ ? સહી કરો છો ?

કાજી: હા, ખતમ. લાવ, (સહી કરી પાછું આપે
છે.) અને એ ચિઠ્ઠી કાલે સવારે ભવાનીરામને પહોં-
ચાડી દેજે. સમજ્યો ? ને ચાલ, જરા પગ દાખ.

[ગુલામનખી પગ દાખવા માંડે
છે. કાજીજી ચોપડી વાંચવા માટે
હાથમાં લે છે. પડદો પડેછે.]

પ્રવેશ બીજો

સ્થળ: કાજીસાહેબનું દીવાનખાનું

સમય: બપોરનો

પાત્રો: નોકર, ભવાનીરામ, કાજીસાહેબ

[નોકર સાફસુફી કરી રહ્યો છે]

નોકર: (વાળતાં વાળતાં) કાજીજી દુબલે કયું તો
કે સારા ગામની ફિકર. કામ, કામ ને કામ નીકળ્યા જ
કરે, પછી ક્યાંથી નીકે? આપણાથી કંઈ આ ઠેકાણે આજું
ટકાય એમ લાગતું નથી.

[ભવાનીરામ આવે છે. એ જાડો

છે. મોઢું તિલક કરેલું છે]

ભવાનીરામ: અલ્યા, ભાઈ ! મહેરબાન હમીદુદ્દીન
કાજીસાહેબ છે કે ?

નોકર: જી, છે. પણ ગુસ્ત કરે છે. આપને શું કામ છે?

ભવાનીરામ: એમણે મને મળવા બોલાવ્યો છે, તેથી આવ્યો છું. ખબર આપ, કે પંડિત ભવાનીરામ આવ્યા છે.

નોકર: પણ ગુસ્તમાં છે, તે ખબર ક્યાંથી આપું? આપ અહીં બેસો. તેઓ નાહીને બહાર આવશે એટલે હું ખબર આપીશ.

ભવાનીરામ: ભલે.

[નોકર જાય છે.]

કાજીજીને તે વળી મારું શું કામ પડ્યું હશે, તે કંઈ સમજતું નથી. પેલા માણુકયાએ કંઈ તોફાન તો નહિ જગાડ્યું હોય? કેણુ જાણે. પણ એની પાસે પુરાવો જ શું છે, કે કોઈ એનું સાંભળે-માને? ફાંફાં છે, ફાંફાં. બાકી કાજીસાહેબ આવે શું કહે છે તે જાણવા તો જીવ બહુ જ તલપાપડ થઈ રહ્યો છે. શું થાય છે તે જોઈએ છીએ.

[થોડી વાર રહીને નોકર આવે છે.]

નોકર: જનાબ પંડિતજી, કાજીસાહેબ ગુસ્ત કરી રહ્યા છે, ને હવે આવે છે.

[નોકર પાછો જાય છે.]

ભવાનીરામ: ચાલો, હવે જે હશે તે હમણું જ સમજાશે.

[કાજીસાહેબ આવે છે.]

પધારો, પધારો જનાબ. (નમન કરતાં) બંદાને શું ફરમાન છે ?

કાજી: (ખુરશી પર બેસી) જનાબ પંડિતજી ! આપને મળવા બહુ દિવસથી દિલ ચાહતું હતું. તેમાં ખાસ કામ પડ્યું તેથી વળી તેડું મોકલવું પડ્યું. કહો, તબીયતે શરીર તો મજામાં છે ના ?

ભવાનીરામ: જનાબની દુઆથી બધી વાતે આનંદ છે.

કાજી: અરે, પણ પેટ્ટી સુખડની પેટીઓની દુકાન રહીમભાઈ કરીમબક્ષ ચલાવે છે, જેને ત્યાં હમણું મોટી ચોરી થઈ, એ તમારો દોસ્ત ખરું કેની ?

ભવાનીરામ: હા જનાબ ! એની દુકાન પહેલાં અમારી પડોશમાં જ હતી, ત્યારથી દોસ્તી ખરી. બિચારાને બહુ નુકસાન થયું. કેમ, એ બાબતમાં આપને કંઈ પ-તો લાગ્યો છે, જનાબ ?

કાજી: કાલે બીજી એવી જ ચોરી દાણાપીઠમાં થઈ. લોકો હમણું હમણું છેક જ બદદાનતવાળા થતા જાય છે. ને કચેરીમાં કામના ઢગલા વળતા જાય છે.

ભવાનીરામ: જી હજૂર, એવું લાગે છે ખરું.

કાજી: હમણાં હમણાં તો વળી માંડોમાંડેના કુટુંબી ઝગડા પણ બહુજ વધી પડ્યા છે ને મારાથી કામને બિલકુલ પહોંચાતું નથી.

ભવાનીરામ: જી, ન જ પહોંચી શકાય એ દેખીતું છે.

કાજી: ને તેમાં જ તમારી મદદની જરૂર પડી છે.

ભવાનીરામ: ફરમાવો. બંદો દરેક રીતે સેવા બજાવવા તૈયાર છે.

કાજી: જુઓ ત્યારે, વાત ખાનગી છે. જરા પાસે આવો. (ભં ખસે છે.) હજુ પાસે (ભં વધુ પાસે આવે છે) હજુ પાસે, હજુ પાસે. હં, સાંભળો. (હળવે સાદે) ગયે સોમવારે મારે બાદશાહ સલામતની મુલાકાત થઈ હતી. તે વેળા મેં આ વાત કહી ને જણાવ્યું કે કચેરીનું કામ વધતું જાય છે. મારી ઉમ્મર જૈફ થઈ છે. કામકાજે પહોંચાતું નથી, ખટલાઓ લટક્યા કરે છે. માટે કંઈ ઉપાય થવો જોઈએ. નહિ તો લોકોમાં બેઠેલી ફેલાશે.

ભવાનીરામ: (લટકાલેર) ખરું કહ્યું, ખુદાવિંદ ! વાહ ! લોકો તરફ આપની લાગણી કેટલી બધી માયાળુ છે !

કાજી: પણ બાદશાહ સલામતની લાગણી તો

જુઓ. તે કેવી અચ્છી છે. તેમણે તો તરત કહ્યું, કે એમાં શું મોટી વાત છે? લોકોની બેદિલી દૂર કરવાની આપણી ફરજ છે. માટે બે નાયબ કાળ નીમી દો, તે નાના નાના ખટલાઓનો નિકાલ કર્યા કરે.

ભવાનીરામ: વાહ, વાહ! ઘણો જ ઉમદા ખ્યાલ છે.

કાળ: અને પછી તો ગરીબપરવરે ફરમાવ્યું, કે હિંદુ ને મુસલમાન બંને રૈયતને પૂરેપૂરે ઇન્સાફ મળે ને સંતોષ થાય તે માટે એક નાયબ કાળ કેાઈ જાણકાર ને આખરૂદ્દાર પ્રમાણિક હિંદુમાંથી નીમવો; જેને માટે કેાઈનેજ કંઈ હરકત કે વાંધોસાંધો કે તકરાર ન હોય, એવો જોઈએ. ને બીજો મુસલમાનમાંથી પણ તેવોજ નીમવો. આ રસ્તો બાદશાહ સલામતે કાઢ્યો છે.

ભવાનીરામ: વાહ! વાહ! કેવો ગરીબપરવરનો પ્રજાપ્રેમ!

કાળ: હવે કામની વાત પર આવીએ. હિંદુઓ-માંથી નાયબ કાળ માટે વિચાર કરતાં, પંડિતજી, પહેલી ચાદ તો મને આપની જ આવી; કે આપના જેવો પ્રમાણિક, આખરૂદ્દાર ને જેતા સામે કેાઈનેજ ફરિયાદ ન હોય તેવો બીજો હિંદુ મળવો મુશ્કેલ છે. તેમાં

પણ પંડિત ને કાયદાકાનૂનથી વાકેફગાર તો કયાંથી જ હોય ? તેથી આપને મળવા બોલાવ્યા છે.

ભવાનીરામ : હજૂરની મારા પર ભારે રહમ-નજર છે.

કાજી : ત્યારે બોલો, તમે એ એકો સ્વીકારવા ખુશી છો ? હો તો મને જણાવો, જેથી બાદશાહ સલામતે મને રવિવારે પાછો બોલાવ્યો છે તે વખતે હું તમારું નામ દઉં, ને સનદ કઢાવું.

ભવાનીરામ : ખુશીથી, ખુશીથી જનાળ ! આપ સાહેબની ઇચ્છાને હું પૂરેપૂરો તાબે છું.

કાજી : ત્યારે બાદશાહ સલામત આગળ હિંદુ નાયબ કાજી તરીકે તમારું નામ પેશ કરું ને ?

ભવાનીરામ : (હરખાતાં) જરૂર, જરૂર. બેલાશક.

કાજી : ચાલો ત્યારે, કામ થઈ ગયું. મુસ્લિમ તો મારી પાસે તૈયાર જ છે. મુન્શી બદરૂદ્દીન સાહેબનો વિચાર રાખ્યો છે.

ભવાનીરામ : સરસ ! સરસ ! એમનો તો દિલ્હી શહેરમાં જોડો જ નથી.

કાજી : ત્યારે તમને પણ એ પસંદ છે ? વાહ, શ્રી ખુદાની મહેર છે ! અચ્છા પંડિતજી ! આજ કામ,

હતું. આપ હવે રજા આપો, તો હું નમાઝ પઢવા જઈશ. સોમવારે મળજો.

ભવાનીરામ: અરે, રજા કેવી? આપ સાહેબ.....

[કાજી જાય છે.]

ઓતારી ! આ તો ધારેલું બિલાડું, ને નીકળ્યો હાથી ! હું અમથો અમથો જ ગભરાતો હતો. આ તો બિલટી કિસ્મતની સવળી બાજી છે ! તારો સિતારો ચડતો છે, બચ્યા ભવાનીરામ ! યાહોમ ઝોકાવ !

[ખુશ થતો થતો જાય છે.]

પ્રવેશ ત્રીજો

સ્થળ : ભવાનીરામનું ઘર

સમય : ગુરુવારની સાંજ

પાત્રો : ભવાનીરામ, માણેકચંદ

[પંડિત ભવાનીરામ મેજ

પાસે બેઠા બેઠા લખે છે.]

ભવાનીરામ : (સ્વગત) ચાલો, કાગળ લખાવો. એટલે એક કામ પૂરું થયું. જો આ વાત પાર પડી

જય તો પછી બુઢિયાનું ઘર આપણું જ છે. (વળી થોડું લખે છે.) પણ અલ્યા ! હવે તો સારું દિલ્હી તારું છે ! એક ઘર આવે કે જય તો પણ શું ? દિલ્હી શહેરનો નાયબ કાજ થયો. એટલે પછી બીજું બાકી શું ? બધા જ દાઢીમાં હાથ ધાલશે ને વગર માંગ્યે ખીસાં તર કરશે. હવે તારે બીજી પરવા શી છે ? (લખે છે. થોડી વાર સુધી લખ્યા જ કરે છે.)

દત્ત !

[દત્ત આવે છે.]

ભવાનીરામઃ લે, આ કાગળ આપી આવ. જો, હાથોહાથ આપજો. સરનામું ઉપર લખેલું છે.

[જય છે ને તરત જ પાછો આવે છે.]

દત્તઃ આપને કેાઈ મળવા આન્ધું છે.

ભવાનીરામઃ કેાણુ છે ? (જરા હસીને) દિલ્હીના નાયબ કાજને તો હવે સૌ કેાઈ મળવા આવશે....ઠીક, ઠીક. જે હોય તેને મોકલ ને તું તારે કામે જા.

[દત્ત જાય છે. મેલોઘેલો

માણેકચંદ આવે છે.]

કેમ અલ્યા, તું આન્ધો છે વળી ?

માણેકચંદઃ મારા પૈસા આપી દો, પંડિતજી !

ભવાનીરામઃ શાના પૈસા ? કેવા પૈસા ! ગામેગામ

ભમીભમીને તારૂં મગજ જ ભમી ગયું લાગે છે. ને તેથી જ આવો બુદ્ધો તેમાં બિઠ્યો છે. જા, બાપુ જા ! નહિ તો તને પાગલખાનામાં મોકલવા મારે અરજી કરવી પડશે.

માણેકચંદ્ર: પંડિતજી ! આ ખોટું થાય છે. પરમેશ્વરના પૈસા છે, મારે મંદિર બંધાવવું છે. તમને સોંપીને જત્રા ગયો એટલે તમારા ધર્મ ગયા ?

ભવાનીરામ: અરે, પણ તેં મને વળી પૈસા ક્યારે સોંપ્યા ? શી વાત લાગ્યો છે ? તારૂં તો લેણું જ ચસકયું છે, લેણું. મહેરબાની કરીને જા, નહિ તો લેયાને બોલાવવો પડશે.

માણેકચંદ્ર: પંડિતજી ! આમાં સાર નહિ કાઢો. મને તમે ગાંડો કહો છો, પણ હું જરાયે ગાંડો નથી. આજે ગુરૂવાર છે. કાલે શુક્રવારે અદાલત બંધ છે. પરમ દિવસે શનિવારે નામવર કાળસાહેબની કચેરીમાં દાવો દાખલ ન કરું તો મારું નામ માણેકચંદ્ર નહિ. હું હાથ જોડીને બેસી રહીશ એમ તમે માનતા હો તો ખાંડ ખાજે ખાંડ !

ભવાનીરામ: હવે જા, જા ! તારાથી થાય તે કરી લેજે. તારા જેવા તો બહુ જોઈ નાંખ્યા.

[સહેજ હડસેલે છે.]

માણેકચંદ: એમ ને ? ઠીક જલે !

[જોશભેર જાય છે.]

ભવાનીરામ: (આંટા મારે છે) ૭૦૦૦૦ રૂપિયા !
હા ! હા ! હાથમાં આવેલો દલો કેમ જતો કરાય ?
નથી કાગળ, કે નથી પત્તર. નથી રસીદ, કે નથી ખાતું !
એ તે શું કરી શકવાનો છે ? (બેચાર આંટા મારે છે.)
પઅઅઅઅ.....(વિચારમાં પડી જાય છે.) માજો ધાંધલ
કરશે ખરો, એમ એના આજના બોલવા પરથી લાગે
છે. પરમ દહાડે દાવો કરે...તો...તો.....અરે ! દિલ્હી
શહેરમાં હોહા તો ઘણી થઈ જાય ! ને પછી.....
ને પછી.....(વિચારમાં પડી જાય છે.) અરેરે, આ તો
મારી ભયંકર ભૂલ જણાય છે ! આ તો નાયબ કાજીરી
ગુમાવી બેસવાનો સોદો થઈ પડશે ! ખરી ઠરે કે ખોટી,
પણ ફરિયાદ થાય એટલે પંચાત થઈ જવાની ! બહા
કાજીજીને વહેમ જવાનો ! ને પછી....ને પછી તું નાયબ
કાજી થઈ જ ચૂક્યો ! અલ્યા, ભવાનીરામ, આ તો
છક્કડ જ ખાઈ ગયો ! એક વખતના લાભ ખાતર તું
કાંયમની સોનેરી મરઘી ગુમાવી બેસવાનો ! અરેરે ! આ
મેં શું કર્યું ? (લમણે હાથ દઈને બેસી પડે છે. ને
સોંચ તરફ જોયા કરે છે. થોડી વારે એકદમ હસી પડે

છે) હા, હા ! જરાજરા ! એ ઠીક છે. વાહ ! એ જુકિત અચ્છી છે. હજી તો એ બહુ દૂર પણ નહિ ગયો હોય.

[બિલો થઇને એકદમ અંદર જઈ ખૂમ પાડે છે : “ માણેકચંદ, એ માણેકચંદ ? ” બે ચાર ખૂમ પાડ્યા પછી પોતે પાછો આવે છે.]

ચાલો, બહુ આઘે પણ નહોતો ગયો, એટલે ઠીક થઈ ગયું.

[જરાક વારે માણેકચંદ આવે છે.]

આવ, આવ, મારા ખ્યારા પણ અધીરા હોસ્ત ! (તેના હાથ લઇને ચૂમે છે.) દિલગીરી એટલી જ કે, તું મશ્કરી સમજી નથી શકતો ! પં. ભવાનીરામ તે વળી તારા રૂપિયા ખોટા કરે ? હું તો તારું પારખું જોતો હતો, કે તારી હોસ્તી કેવી છે, તારો પ્રેમ કેવો છે, તારો વિશ્વાસ કેવો છે. તારા રૂપિયા કરોડ હોય તો યે મારે તો માટી જરાજરા છે.

માણેકચંદ : (હસીને) ઓહોહો ! એમ છે કે પંડિતજી ? વાહ ! વાહ ! આ તો મને અત્યારે જ સમજાયું ! ત્યારે મારી બધી અધીરાઈ ખોટી જ, કેમ ?

ભવાનીરામ : (હસીને) તદ્દત ખોટી રે તદ્દત ખોટી.

સાવ પાયા વિનાની ! ને તેનું પારખું જ આ ચોકખું
આપી દઉં. તારા રૂપિયા જ આપી દઉં, પછી શું ?

[અંદર જાય છે ને થોડી વારે
થેલી લઈને આવે છે.]

લે, આ તારી થેલી, બસ ? હવે ખાતરી થઈ, કે
આ તો બધી ફક્ત મશ્કરી જ હતી ?

માણેકચંદ્ર : (થેલી લઈ જરા હસીને) ના, ના !
એમ તો પરમેશ્વરને ખાતર જુદા કાઢેલા પૈસા ક્યાં
જવાના હતા ?

ભવાનીરામ : પણ હવે કલેજે ઠંડક વળી ને ?

માણેકચંદ્ર : ભાઈ, બધું પ્રભુ કરે છે તે જ થાય છે.

ભવાનીરામ : એ તો છે જ ને ? પણ ત્યારે પ્રભુનું અત્યારે
એમ ધારવું છે, કે આપણે બે સાથે બેસી થોડો નાસ્તો
કરીએ તો ઠીક. (ખડખડ હસે છે) માટે ચાલો અંદર.

માણેકચંદ્ર : ભલે, જેવી આપની ઇચ્છા.

[બંને જાય છે. ભવાનીરામ બાજુમાંથી

“ કેવો પટાવી દીધો ” નો ભવાઈ નીકળે

એ રીતે આંખો નચાવતો જાય છે.]

પ્રવેશ ચોથો

સ્થળ: કાજીજીનું દીવાનખાનું

સમય: સોમવારની સવાર

પાત્રો: માણેકચંદ, લવાનીરામ, કાજી, નોકર

[કાજીજી બેઠા બેઠા લખે છે.

એવામાં માણેકચંદ આવીને લાંબો

થઈને પગે લાગતો આજોટી પડે છે.

માણેકચંદ: એહસાન ! એહસાન ! ખુદાવિંદ, એહ-
સાન ! સદહુન્નર એહસાન !

કાજી: અરે, અરે, (બિઠાડીને) આ શું કરે છે ?
ને તું કેાની રજાથી અંદર આવ્યો ? ને આજે તને
કેાણે બોલાવ્યો હતો ?

માણેકચંદ: અરે, જનાબ ! હું તો ગુરુવારે જ
આપનો એહસાન માનવા આવત, પણ મને તાવ આવેલો
તેથી અવાયું નહિ ! જનાબ, રૂપિયા તો ગુરુવારે જ
મળી ગયા ! આપે કેાણે જાણે શું જાદું ચલાવ્યું, તે
પરવરદિગાર જાણે ! પણ કામ તો થઈ ગયું.

કાજી: (મંદ હસીને) એમ ત્યારે ટિક્કી લાગી
જરી ! વાડ, કહે જોઈ, કેવી રીતે પૈસા પાછા આપ્યા ?
પણ ઝટ કર, ને ટંકે પતાવ.

માણેકચંદ: હું તો જનાળની ફરમાશ મુજબ
ગયો. માંગ્યા. એણે ના કહી. ગાંડો છે કહી કાઢી મૂક્યો.
પણ પછી પાછો બેલાવ્યો. ને કહે કે એ તો બધી
મશ્કરી છે, ને લે તારા રૂપિયા ! બસ ! એમ કહીને
આપી દીધા ! આ તો જાણે મેજેઝોજ થયો, ચમત્કાર જ
થયો, ખુદાવિંદ !

કાજી: ચાલ ત્યારે, તારું કામ થઈ ગયું ને ! હવે
તું તારે જા. પેલો આજે જ અહીં આવવાનો છે.

[ગુલામનખી આવે છે.

કેમ ગુલામનખી ?

ગુલામનખી: પંડિત ભવાનીરામ મળવા આવ્યા
છે ને અંદર આવવા પરવાનગી આપે છે.

કાજી: (માણેકચંદને) જો અદયા, તું ગોટાળો
કરી નાંખત ને ? ચાલ, હવે આ કબાટ પાછળ ભરાઈ
જા. ને છાનોમાનો બેસીને જે થાય તે જોયા કરજો.
(માણેકચંદને છૂપાવી દે છે) જા, ગુલામનખી, પંડિત-
જીને અંદર મોકલ.

[ગુલામનખી જાય છે, ને
પંડિતજી આવે છે.]

કાજી: આઈએ, આઈએ પંડિતજી !

[ઊભા થઈ હાથમાં હાથ
લે છે ને બેસાડે છે.]

ભવાનીરામ: (બેસીને) તબીયતે શરીર તો ખુશ-
મિજાજ છે ના ?

કાજી: આપની દુવાથી.

ભવાનીરામ: પછી પેલી બાબતમાં બાદશાહ પરવર-
દિગારે શી ફરમાશ બજાવી ?

કાજી: અરે, વાતજ જવા દોને. એ તો રાજા પાદ-
શાહનાં કામ ! પેલી કહેવત છે ને, કે રાજા, વાજાં ને....

ભવાની: (ફિકરમંદ બનતાં) કેમ, શું થયું, જનાબ ?

કાજી: હું તો કાલે ખિદમતમાં હાજર રહ્યો હતો.
વાત થઈ. પણ બાદશાહ તો કહે, કે એ વિચાર હવે
આવતી સાલ પર જ રાખો. હવે આ સાલને ત્રણ
મહિના બાકી છે, તેમાં એ નવી ખટપટ નહિ જોડાયે.
લોકો વધુ વઢે છે તો છો લટકતા. એ જ એમને સજા !
જેની અધીરાઈ હોય તેને કહી દેવું કે ખટલો પાછો
જોઈ લે. કહો, પંડિતજી હવે આપણાથી શું બોલાય ?

મેં તો આપને વાત કરી, નક્કી કયું ને હવે તો
ઊલટું મારે નીચું જોવા જેવું થઈ પડ્યું છે.

ભવાનીરામઃ ના, ના ! જનાબ ! એમાં આપને શું
નીચું જોવાનું હોય ? કંઈ નહિ ! કંઈ નહિ ! એ તો
હોય. ત્યારે હાલ તો એ વિચાર તદ્દન બંધ જ કેમ ?

કાજીઃ બીજું શું હોય ?

ભવાનીરામઃ ત્યારે બીજી ફરમાશ ન હોય તો
રજા લઉં.

કાજીઃ જેવી ઈચ્છા. કામસેવા ફરમાવશે. હું
બહુ દિલગીર છું, પણ--જુઓને પંડિતજી.....

[ઊઠીને પં० ભવાનીરામને મૂકવા
જાય છે. બંને અંદર જાય છે.
થોડી વારે કાજીજી પાછા આવે છે.]

કાજીઃ (માણેકચંદને) અલ્યા, બહાર નીકળ. ને
સાચવીને ભાગી જા. જો, બીજે રસ્તે ચાલ્યો જજે.

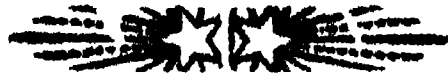
[માણેકચંદ પગે લાગવા જાય
છે, તેને અટકાવીને--]

હવે તું તારે જા. મારે એ બધું નથી જોઈતું. નાસ અહીંથી.

[માણેકચંદ હાથ જોડતો
જોડતો જાય છે.]

કાજી: ચાલો! કામ સારું પતી ગયું. હવે અંદર
અંદર ગુસ્સા કરી લઉં. ઠચેરીનો વખત થઈ જશે.

[જાય છે. પડદો પડે છે.]

પ્રવેશ પાંચમો

સ્થળ: રસ્તો.

સમય: આગલા પ્રવેશ પછી તરતનો.

પાત્ર: ભવાનીરામ

[ભવાનીરામ બબડતો
ફફડતો જાય છે.]

ભવાની: આ તો લેને ગઈ પૂત, ઓર ખો આઈ
ખસમ! લાગતો હતો હાથી તેની થઈ ગઈ ઝેરી માખી!
બચ્યા ભવાનીરામ! તારી કાજીગીરી તો અવળી નીકળી
ગઈ! યા કિસ્મત!

[કપાળે હાથ ઠોકતો
ઠોકતો ચાલ્યો જાય છે.]

પહેલો બાળકવીર

સાધનો અને સૂચના

અસલના રાજવંશી પોશાકો, પિતાંબર (અ-
ભોટિયાં) અને શાલ હશે તો યુધિષ્ઠિર, ભીમ, વગેરેને
માટે ચાલશે. મુગટ હોય તો ઠીક, નહિ તો તેના વગર
પણ ચાલશે. દરબારને માટે સિંહાસન તથા થોડાં બીજાં
આસનો જોઈશે. પણ ન હોય, તો કેવળ ગાદીના દરબાર
વડે ચલાવી લેવાશે. ભીમનો પાઠ લેનાર છોકરાને જરા
જાડા દેખાવનો બનાવવો જોઈશે. યુધિષ્ઠિરનું રાજપણું
દર્શાવવા તેની પાસે એક ઘાટદાર દંડ (રાજદંડ) રાખવો
જરૂરી છે. તેમ જૂનવટ બતાવવા હરેક રાજવંશીને
કંદોરો પહેરાવી શકાય તો શોભા વધારે આપશે.

ડાંગવ રાજાને સાદો પોશાક—પહેરણ અને ધોતિયું
ચાલશે. તેની પાસે એક તલ્વાર અને એક ખંજર જોઈશે.
ડાંગવ રાજા દેખાવે ખુબસૂરત પણ શરીરે નબળો હશે,
તો તેનો પાઠ વધારે દીપી નીકળશે.

અભિમન્યુના પાઠ માટે જરા મજબૂત, સશક્ત

છોકરો રાખવો જરૂરી છે.

ખેડૂત માટે સામાન્ય પોશાક ચાલશે. જમીનદાર માટે જરા ભભકાદાર કપડાં જોઈશે.

ડાંગવનો પ્રધાન ભરાઉ શરીરવાળો હોય તો દીપશે. તેને માથે પાગડી કે ફેટેા ન રાખવો, માથું ઉઘાડું જ રાખવું.

ગવૈયા માટે એક વાજીંત્ર જોઈશે. તેમાં તંબૂરો રાખવો. હારમોનિયમ નહિ જ ચાલે. જરૂર હોય તો એ પ્રસંગ આખો ઉડાવી દઈ શકાશે.

પડદાની રચના આ નાટિકા માટે જરૂરી છે.

બાળાઓ આ નાટક પુરૂષવેશ ધારણ કરીને ભજવી શકે. તેમાં હરકત આવે એવું કશું નથી.

પ્રવેશ ૧લો

સ્થળ: રસ્તો

સમય: સાંજે ચાર વાગ્યાનો

પાત્ર: ડાંગવ રાજા તથા તેનો પ્રધાન ભાસ્કર

[ડાંગવ અને તેનો પ્રધાન પ્રવેશ કરે છે.]

ડાંગવ રાજા: જોયું ? પ્રધાનજી, દુનિયામાં હવે કોઈ ઠેકાણે ન્યાય હોય એમ તમને લાગે છે ?

પ્રધાન: મહારાજ, નિરાશ માં થાઓ. આશા અમર છે.

ડાંગવ: પણ મંત્રીજી, હવે તમે શાની આશા રખાવો છો ? વાડ ચીબડું ગળે ત્યાં ફરિયાદ કેાને કરવી ? શ્રીકૃષ્ણ જેવા મહાપુરુષ પણ પુત્રહઠના ગુલામ બન્યા છે. પુત્રની જીદ ખોટી છે, તે પોતે જાણે છે, સમજે છે. એમ છતાં દીકરાને વારવાને તૈયાર નથી. પોતે ચક્રવર્તી હોય તેમાં શું થઈ ગયું ? મારી ઘોડી લઈ લેવાનો એને શો અધિકાર છે ?

પ્રધાન: અધિકાર તો નથીજ, મહારાજ ! પણ સત્તાનો મદ કેાને કહે છે ? એ કેદમાંથી કેાણ બચ્યું છે ?

ડાંગવ: બરાબર બોલ્યા, પ્રધાનજી; ને તેથી જ હું તમને કહી દઉં છું કે તમે હવે મને અટકાવો છો એ ખોટું થાય છે. પાપ અને અધર્મથી છલાછલ ઉભરાતી આ દુનિયામાં મારે હવે વસવું નથી. મને મારો રસ્તો કરી દેવા દો.

[તત્વાર ખેંચે છે.]

પ્રધાન: (રાજાનો હાથ ઝાલી અટકાવતાં) મહારાજ, કંઈ જાણે હું હા કહું તે મને સમજાવશો ? શું મોટું લઈને હું પ્રજા પાસે જઈ શકું ? નગરના મહાજનને હું શો જવાબ આપું ? પિતા સમાન રાજા, જેની છત્તર છાયા હેઠળ સારી હકુમત શાંતિથી અમનચમન કરે છે, તેના આપઘાતમાં હું કંઈ જીવે હકાર ભણું ?—કયે મોઠે સંમતિ આપું ? ના, ના, મહારાજ, એ કરતાં તો બીજો રસ્તો હું આપને બતાવું.

ડાંગવ: બીજો વળી કયો રસ્તો છે ?

પ્રધાન: રસ્તો સાફ ને સીધો છે. પહેલાં મને મારો ને પછી આપ સ્વર્ગનો રસ્તો સ્વીકારો.

[ડાંગવ હબકીને પાછો હઠે છે.]

ડાંગવ: અરે ! એ શો લવારો ? પ્રધાનજી, ડાંગવ રાજાની ઘોડી ચોરાય. કૃષ્ણનો પુત્ર જ એ ચોરી કરે,

હું કૃષ્ણ પાસે જાઉં, ઘોડી પાછી માંગું. ઘોડી ન મળે. આમાં તમારું ખૂન કરવાનો અધિકાર મને કયે હિસાબે મળ્યો ?

પ્રધાન: જે હિસાબે આપને આત્મહત્યા કરવાનો અધિકાર મળે છે, તે જ હિસાબે.

ડાંગવ: ખોટી વાત, પ્રધાનજી ! ઘોડી મારી ચોરાઈ છે. એ ઘોડી વિના હું જીવી શકું તેમ નથી. આઠે દહાડે, પંદરે દહાડે મારું મોત તો નક્કી જ છે. તે ગાળાનો ઝૂરાપો, એ હૈયાશગડીની કારમી બળતરા મારાથી નહિ ખમાય—નહિ સહેવાય. તેથી, તે કારણથીજ હું તો જીવન સમર્પી દેવા ઇચ્છું છું. તમારે માથે તો હકુમતની આખી જવાબદારી છે. વહીવટ ચાલતો આવ્યો છે તેમ ચલાવવો, અને કુમાર મોટો થાય એટલે તેને ગાદીએ બેસાડવો; એ ભાર તમારે માથે છે. તમને તો પ્રજાને તરછોડી જવાનો હક જ નથી.

પ્રધાન: તો એ હક નથી આપને ય, રાજાજી. ઝૂરાપો સહન ન થાય, તેથી આપઘાત કરવો એ તો સ્વાર્થ છે. આપ આટલા સ્વાર્થી કયા દિવસથી થયા એ સવાલ પ્રજા મને પૂછે ત્યારે મારે શો જવાબ દેવો ?

ડાંગવ: (વિચારમાં પડી જઈને) પણ તો પછી,

પ્રધાનજી ! મારે શું કરવું ? પ્રત્યેક જાળતમાં હું તમારી સલાહ લઉં છું. આ આકરી આકૃતમાં પણ હું તમારી જ સલાહ માગું છું, બોલો.

પ્રધાન: બસ ? હું કહું તેમ કરશો ?

ડાંગવ: બતાવો.

પ્રધાન: આપની ઘોડી હરાઈ એ આપણું નાક હરાયા બરાબર છે. એનો રસ્તો એક જ હોય: યુદ્ધ ! મહારાજ, એ કૃષ્ણની સામે આપણે યુદ્ધ પોકારો. પછી ભલે એમાંથી આપણે ખાક બની જઈએ—ફના થઈ જઈએ.

ડાંગવ: યુદ્ધ ? પ્રધાનજી, તમે આ શબ્દો વિચાર કરીને ઉચ્ચારો છો ? વાઘની સાથે બકરીનું યુદ્ધ ? ઘરોળીની સાથે મંકેડાની લડાઈ ? સિંહની સાથે હરણનું યુદ્ધ ? શી વાત છે આ તમારી ?

પ્રધાન: મહારાજ, મારી વાત જરા ધ્યાનથી સાંભળો. ને પછી આપ નકકી કરો. હું આપને એક લવાયા જંગે ચઢવાનું નથી કહેતો. અંગ, વંગ, કલિંગ, કેશલ, આદિ દેશોમાંથી શું કેઈ જ આપણને સાથ નહિ આપે ? આપણે કેઈની પાંખમાં બરાઈએ, અને પછી જંગ માંડીએ.

ડાંગવ: પ્રધાનજી, તમારી અછલ પણ બહેર મારી

મઈ લાગે છે. ક્યાં દારિકાના ચક્રવર્તી નરેશ ને ક્યાં આ નાનકડા રાજાઓ? એમાંનો કોઈ પણ માથું ઊંચ-કવાની હિમ્મત કરે તેમ નથી. તેમાં પણ આપણા જેવા નાનકડાને સાથ આપવા, કોઈ બળિયા સાથેનો પોતાનો સંબંધ નહિ બગાડે. એવામાં તો પડે કોઈ પુણ્યશાળી સત્યવાદી વીરલો હોય તે જ. બાકી કંઈ ન મળે.

પ્રધાન: ત્યારે તે તો એક જ દેખાય છે. યુધિષ્ઠર રાજા જેવું સત્યવાદી કોઈ નથી. તે અને તેના ચાર ભાઈઓ જેવા શૂરા છે, તેવા જ સારા છે. તેમનું શરણુ લઈએ તો ?

ડાંગવ: હા. એ એક દેલો પાસે નાંખી જોઈએ. આશા અમર છે! પ્રધાનજી, તમે સાચું બોલોલા! આશા અમર છે.

પ્રધાન: હા પ્રભુ! આશા અમર છે. ચાલો, ઇન્દ્રપ્રસ્થ ઊપડવાની તૈયારી કરીએ.

[ચાલવા માંડે છે.

ડાંગવ: આશા અમર છે!

[જાય છે.

પ્રવેશ બીજો

સ્થળ: ઇન્દ્રપ્રસ્થમાં યુધિષ્ઠિરનો દરબાર

સમય: સવારે નવેકનો

પાત્રો: યુધિષ્ઠિર, અર્જુન, બીમ, નકુળ, સહદેવ
પણુ સાથે બેઠા છે. થોડા બીજા દરબારીઓ,
પ્રધાન વગેરે પણ છે.

[સંગીત ચાલે છે.]

ગવૈયો: “ કેન બતાવે વાટ....

ગુરુ બીન....કેન બતાવે વાટ....

બડા વિકટ ચહ ઘાટ

ગુરુ.....”

[ગીત પૂરું થાય છે.]

યુધિઃ ન્યાયમંત્રી, પેલો અટપટો દાવો કાઢો.

જોઈએ, એમાં શું છે ?

ન્યાયમંત્રી: મહારાજ, સેવક તૈયાર છે. દાવાદારો
પણ બહાર તૈયાર છે.

યુધિઃ પહેલાં એની હકાકત મને કહી સંભ-

જાવો. પછી અરજદારોને રજ કરો.

ભીમ: મોટાભાઈ, એમ તો બહુ લાંબું થઈ જશે..
ને મારા તો પેટમાં કકડીને ભૂખ લાગી છે.

યુધિઃ (ધમકાવતાં) તું મૂગો રહે, ભીમ !
બહુ ભૂખ લાગી હોય, તો ચાલ્યો જા.

નકુળ: મહારાજ મને રજાની જરૂર વધારે છે.
મારે કસબી પીતાંબરોની ખરીદી કરવાની છે. અને
આત્યારે જ વસ્ત્રવિકેતાને મળવાનું નક્કી કરેલું છે.

યુધિઃ ભલે, તું જા. ભીમ ! તું બેસી રહે.

[ભીમ મોઢું ચઢાવીને બેસી રહે.
છે. અન્નુન ને સહુદેવ જરા જરા
હસે છે. નકુળ ચાલતો થાય છે.]

યુધિઃ વારૂ, ન્યાયમંત્રી, ચલાવો.

ન્યાયમંત્રી: (કાગળો વાંચતાં) રઘુનાથ ખેડૂત છે.
શ્યામસુંદર ખેતરનો માલિક છે, રઘુનાથે તે ખેતર સાંથે
રાખેલું છે. ગઈ સુદ દશમને દિવસે એક કાતક બન્યું.
અડધી રાત્રે આકાશમાંથી એક તારો ખર્યો. ને તે
ખરતો તારો શ્યામસુંદરની માલિકીના એ ખેતર પર
પડ્યો. સવાલ ઊભો એ થાય છે, કે એ તારાનો
માલિક કોણ છે ?

યુધિઃ એમાં તે શી મોટી તકરાર છે ?

ન્યાયમંત્રી: એ જ આપને જણાવું છું. તકરારનું મૂળ એ છે, કે તારા રૂપી પથ્થરમાં ખનીજ પદાર્થો છે. ને તેમાં સોનાની રજકણો પણ દેખાય છે. તકરારનું મૂળ આ છે.

શ્યામસુંદર: એ વસ્તુ 'મારી' જમીન પર પડી છે, એટલે મારી છે; રઘુ તો ફક્ત ખેતીની પેદાશનો માલિક છે. ને તારો કંઈ મેથીની ભાજી નથી, ઘડે કે મકકાઈભુટ્ટા નથી !

[સૌ હસે છે.]

યુધિઃ (હસતાં) એ પણ ઠીક. વારૂ. રઘુનાથ શું કહે છે ?

ન્યાયમંત્રી: તે કહે છે કે ખેતર મેં ગયા કારતક સુદ પડવાથી તે આવતી દિવાળી સુધી માટે રાખેલું છે. તે દરમિયાન હું એમાંની તમામ વસ્તુનો માલિક છું. સાંથની રકમ શિવાય બીજી કોઈ વસ્તુ પર શ્યામસુંદરનો હક નથી. માટે તારો મને આપવો.

યુધિઃ વારૂ, ઠીક. હવે કંઈ બાકી રહે છે ?

ન્યાયમંત્રી: હા, મહારાજ ! આ દાવામાં ત્રીજા પક્ષકાર આપણે પોતે છીએ.

ભીમ: (ચમકીને ઊભો થઈ જઈ) એટલે ?

ન્યાયમંત્રી: રાજ્ય તરફથી જકાતખાતાએ આ બાબતમાં અરજી નાંખી છે કે આ તારો રાજ્યથી બહારના પ્રદેશમાંથી આવેલો જકાતી માલ છે. અને તે જકાત ભર્યા વિના ગેરકાયદે દાખલ થયેલી વસ્તુ છે. માટે તેને રાજ તરફથી જપ્ત કરવા હુકમ કરવો.

ભીમ: (માથું ખંજવાળતો) એ પણ ખરું ! આ તો કંઈ અજબ ભૂલભૂલામણી છે ! આપણું તો માથું જ ચક્કરભ્રમર થાય છે !

યુધિઃ (શાંત ચિત્તે) વારૂ. એટલું જ ?

ન્યાયમંત્રી: જી.

યુધિઃ ભલે, શ્યામસુંદરને બોલાવો.

[છડીદાર ખૂમ પાડે છે: શ્યા.....

મસુંદર ! શ્યાં દાખલ થાય છે.

હાથ જોડીને ઊભો રહે છે.]

યુધિઃ તમારું નામ શ્યામસુંદર ?

શ્યામસુંદર: જી ?

યુધિઃ આ તારા બાબત તકરાર તમારી છે ?

શ્યા: જી.

યુધિઃ તે એ તારો તમે બનાવેલો ?

શ્યામઃ ના મહારાજ, એમ કંઈ મારાથી કહે-
વાય ? પણ—

યુધિઃ પણ નહિ. એ તારો ઉત્પન્ન કરવામાં
તમે શું મહેનત કરી ?

શ્યામઃ તે તો કંઈ નહિ; પણ—

યુધિઃ તમારા પિતાએ એ બનાવેલો ? તમારા
દાદાએ ? દાદાના દાદાએ ?

શ્યામસુંદર: [હાથ જોડી ભલો રહે છે. થોડી વારે]
ના જી.

યુઃ બસ ત્યારે, એ જાઓ. એ તારો તમારો નથી.
ચાલો, રઘુનાથને બોલાવો.

[છડીદાર પોકારે છે. રઘુનાથ આવે છે.

યુધિઃ તારું નામ રઘુનાથ ?

રઘુઃ જ-જ-જ-જ-જી. લલલલોકો મમમમને રરરઘુ
ક-ક-ક-કે છે !

[બધા જરા જરા હસે છે.]

યુધિઃ [શાંતિથી, જરા પણ હસ્યા વગર] આ તારા
બાબત તારી તકરાર છે ?

રઘુઃ જ-જ-જ-જી.

યુધિઃ તું હજી ચલાવતો હતો, ત્યારે એ જમીન-

માંથી નીકળ્યો ?

રઘુઃ ન-ન-ન-ના પપપપણુ—

યુધિઃ તેં એ પકવવા કેટલા કેશ પાણી સિંચેલું ?

રઘુઃ તતત-તે તો-તો-તો.....

યુધિઃ જા. એ તારો તારો નથી. ન્યાયમંત્રી, એ તારાની કિંમત કરાવો. અને તેમાંથી એક હવાખાનું કે નિશાળ કાઢો. ને તેનું નામ રઘુશ્યામશાળા કે રઘુશ્યામ-હવાખાનું આપો. ચાલો, એ કામ પતી ગયેલું ગણવામાં આવે છે. હવે.....

[છડીદાર દોડતો આવી નમન કરે છે.]

છડીદાર: મહારાજ ! બહાર રથ આવ્યો છે અને શ્રીમાન ડાંગવનરૈશ પોતાના પ્રધાન સાથે પધારે છે. આપની ખાનગી મુલાકાત ચાહે છે.

યુધિઃ નરૈશ છે ? બલે, તેમને મોકલ. દરબારીઓ, સૌ વિદાય દ્યો.

[ભીમ, સહદેવ, અર્જુન બેસી રહે છે. બીજા સૌ જાય છે. ડાંગવ પ્રધાન સાથે આવે છે.]

યુધિઃ પધારો નરૈશ. આ આસને બિરાજો. શી ક્ષરમાશ છે ?

ડાંગવ: ફરમાશ આપની હોય, મહારાજ. હું તો આપને શરણે આવેલું એક તુચ્છ પ્રાણી છું.

યુધિઃ: શરણે ? શી આશ્ત છે ?

ડાંગવ: પ્રધાનજી, આપણો ઇતિહાસ કહો.

પ્રધાન: સમ્રાટશિરોમણિ, અમારા આ રાજાજી ડાંગવસેનની ઘોડીની કીર્તિ આપે સાંભળીજ હશે. દુનિયાભરમાં એનો જોટો નથી, એ સા જાણે છે. એ ઘોડી દ્વારકાધીશ કૃષ્ણજીના પુત્ર પ્રત્યુભને જોઈ. તેને પોતાની કરવાનું એને મન થયું. અને એણે ઘોડીની ચોરી કરી. હવે પાછી માંગીએ છીએ તે આપવાની ના કહે છે. ઘોડી પર રાજાજીને ખૂબ પ્રેમ છે. ઘોડી વગર પોતે જીવે એમ નથી. આથી, મહારાજ, આપને શરણે આવ્યા છીએ. ન્યાય છણાવો, ઘોડી અપાવો.

યુધિઃ: પણ તે માટે આપ શ્રીકૃષ્ણને મળો. તેઓ તરત આપી દેશે.

પ્રધાન: તેમ હોત, તો આપને શીઠ તસ્દી આપત ! પણ કૃષ્ણજી કહે છે, કે ઘોડી નહિ મળી શકે. તેથી આપને શરણે આવ્યા છીએ. હવે તો એક જ ઉપાય છે, યુદ્ધ ! આપે અમને શરણે રાખીને તેમાંજ સાથ દેવાનો છે.

યુધિઃ: યુદ્ધ ? ને તે પણ કૃષ્ણની સાથે ? અમે લડીએ ?

અર્જુન: તમારી ઘોડી માટે મારે મારા સાળા સાથે લડવું ?

ભીમ: [ડાંગવને] જો ભાઈ, લઢવાને આપણે તૈયાર છીએ. પણ આ તો સગાસંજંધીના ખટલા છે. તેમાં કયાં અમને હોમે છે ? તારે જોઈએ તો એકને બદલે પાંચ પચીસ ઘોડીઓ અહીંથી લઈ જા ને ! અમારા મોટાભાઈ બહુ દોલા દિલના છે. ખુશીથી આપી દેશે.

સહદેવ: હાહાહા.....(હસે છે.) ખરું કહ્યું ભીમભાઈ !

ડાંગવ: મહારાજ, આ સવાલ ઘોડીનો જ નથી; નાકનો છે, નોકનો છે.

પ્રધાન: અને અમારા રાજાજીના જીવનમરણનો છે.

ભીમ: (છણકાથી) એવું તે એટલું બધું એ ઘોડીમાં શું ભરાઈ બેઠું છે ? સોનાની છે, કે હીરાની ?

યુધિઃ: ડાંગવસેન, તમારી વાત તો ખરી છે. કૃષ્ણના પુત્રે તમારી ઘોડી લીધી હોય તો તે તમને પાછી મળવી જ જોઈએ. ન્યાયની વાત તો છે જ—પણ.....

અર્જુન: પણ પારકી ઘોડી ખાતર વહેવાઈસંજંધીમાં તકરાર કેાણુ કરે, એ કહો.

ડાંગવઃ તમે મને એ કહો, કે શરણે આવેલાને રક્ષણ આપવાનો ધર્મ ક્ષત્રિયનો છે, એ વાત ખરી કે કેમ ?

પ્રધાનઃ અરે, ક્ષત્રિયની શી વાત ? માણસાઈમાં એ વાત આવે ખરી કે નહિ ? ચક્રવર્તી રાજાની ફરજમાં આવે કે નહિ ? સત્યવીર પાંડવોના ધર્મપાલનમાં આવે કે નહિ ? ન આવે, તો ના કહો. અમે અમારે રસ્તે પડીએ.

[સૌ ઘડીભર સ્તબ્ધ રહે છે.]

અર્જુનઃ રાજન, તમારો કોયડો મુશ્કેલ છે. અમને જરા વિચાર કરવા દો.

ધ્રિઃ અને આનો નકકી નિર્ણય બાને-કુંતાસતીને પૂછ્યા વિના અમારાથી નહિ થઈ શકે. માટે આપ બેસો. હું જરા અમારી માતાને મળી આવું.

[જાય છે.]

ભીમઃ આ અમારા અર્જુનભાઈ સાબાની સાથે બગાડ કરવા રાજી નથી. બાકી આપણે તો એ કાવી પાડીએ.

સંહદેવઃ (મજાકમાં) ભાભીની રજા વગર ?

[હસે છે.]

ડાંગવઃ પૃથ્વીપતિઓ ! આ બાબત હસવાની નથી,

એટલું આપને નમ્રપણે જણાવું છું.

[થોડી વારે યુધિ૦ આવે છે.]

યુધિ: ડાંગવસેન, મેં અમારાં માતૃશ્રી સાથે પૂરતી વાટાઘાટ ચલાવી છે. અને કુટુંબને લગતી આ બાબત હોવાથી દરેક રીતે એવો જ નિર્ણય પડ્યો છે, કે તમારી વાત સાચી હોવા છતાં અમે તમને સાથ આપી કુટુંબમાં કાયમી કડવાશનાં ઝાડ ઉગાડવા તૈયાર નથી.

ડાંગવ: બસ, એજ આપનો જવાબ ?

યુધિ૦: હા, એજ અમારો નિર્ણય !

પ્રધાન: મહારાજ, આ ખોટું થાય છે, ક્ષત્રિયવટ ઝાંખી પડે છે, ચક્રવર્તીપણું નીચું પડે છે.

યુધિ૦: હવે એ વિષયને લંબાવવામાં સાર નથી. આપ મહેમાનગૃહ તરફ પધારો. અલ્યા, કેાણુ છે ? આમને અતિથિગૃહે લઈ જાઓ.

ડાંગવ: } આભાર થયો કૃપાનાથ. પણ હવે
પ્રધાન: }

અમે અમારે રસ્તે જ પડીશું.

અન્નુન: (જરા તોછડાઈથી) જેવી ઇચ્છા.

[પડદો પડે છે.]

પ્રવેશ ત્રીજો

સ્થળ: નદીકાંઠો.

સમય: સવારે દશોક વ.ગ્યાને.

પાત્રો: અભિમન્યુ, ડાંગવ

અભિમન્યુ: [તરતનો નહાયેલો છે. નીચોવેલું ધોતિયું ખસે છે. ડીલ ખુલ્લું છે.] નહાતાં બહુજ વાર લાગી. મગર જખરો બહુ તો ! કલાક સુધી મને હંફાવ્યો. છેવટે છેલ્લો હાવ લીધો, ત્યારે જ જેર થયો. પણ ઘેર સૌ ચિંતા કરતાં હશે. લાવ, ઝટ ઝટ પહોંચી જાઉં.

(સામે જોઈ, ચમકીને) અરે, પણ પેલું કાવડ-બાવડ કેાણ આવતું દેખાય છે ? લાવ, જોવા દે.

[ડાંગવ રાજા મેલોવેલો, હાંફો પ્રવેશે છે.]

ડાંગવ: (હાંફતાં) ડીક થાપ દીધી. ભાસ્કર પ્રધાન કેડા નહોતો મૂકતો. આખરે દિશા જવાને બહાને છટક્યો ત્યારે ! પણ હવે આ તક જવા ન દેવાય. બસ, એ તો એ જ. દુનિયામાં ન્યાય નથી, ક્ષત્રિમાં તેજ નથી; જીવનમાં સાર નથી. વધુ વિચાર કરવામાં પાર નથી. જીવ, તું હવે છૂટો થઈ જા.

[ગાંડીવ

[કમ્ભરેથી ખંજર કાઢી પેટમાં
ભોંકવા જાય છે. એકદમ અભિ-
મન્યુ હાં હાં કરતો આવી હાથ
પકડી લે છે.]

અભિમન્યુઃ ઘોળે દિવસે આપઘાત ! ને તે પાંડ-
વોની રાજધાનીની હૃદમાં ? પરદેશી પુરૂષ, આપ કોણ
છો ? શા સારૂ પોતાનું ખૂન કરો છો ?

ડાંગવઃ અરે, બાળક ! તું ક્યાં હવનમાં હાડકું
થવા આવ્યો ? બાળક, તું એ વાતો નહિ સમજે. મને
છોડી દે, ને તારે રસ્તે પડ. [જોર કરે છે.]

અભિમન્યુઃ (હસીને) રસ્તે પડું ? હા, પડું.
આલો, આપ છૂટા થાઓ, એટલે હું મારે રસ્તે !

[હાથ કચકચાવીને ઝાલે છે.]

ડાંગવઃ (ખૂબ જોર કરતાં) અરે, તું તો જળરો
છે ! મારાથી તારો પંજો નથી છોડાવાતો ! વીર બાળક,
તું કોણ છે ?

અભિઃ (ફરી હસીને) હું બાળક છું.

ડાંગવઃ ખરું, પણ કયા સિંહનું ?

અભિઃ સિંહનું ? હું તો માણસનું બાળક છું.
પરદેશી, મારા પિતા પાંડવ કહેવાય છે. લોકો તેમને
અર્જુન પણ કહે છે.

ડાંગવઃ તમે, તમે અર્જુનના પુત્ર છો ?

અભિઃ હા. મને લોકો અભિમન્યુ કહે

ડાંગવઃ અભિમન્યુ, વીર બાળક, તું મને કૃપા

કરી આપઘાત કરી લેવા દે. મને અટકાવ માં.

અભિઃ હું કયાં ના કહું છું? તમારો હાથ છોડાવીને ચાહે તે કરો.

[બંને એકબીજાની સામે થોડી વાર જોઈ રહે છે.]

અભિમન્યુઃ પરદેશી પુરૂષ, અકળામણુ અસ્થાને છે. તમારો ઇતિહાસ કહો. આપઘાતનું કારણ કહો. પછીજ તમારો હાથ હું છોડવાનો છું. મને યોગ્ય લાગે તો હું રાજ પણ આપું.

ડાંગવઃ વીર બાળક, એ વાત તારે જાણવામાં મળ નથી, મારે જાણાવવામાં નથી.

અભિમન્યુઃ એવું કશું હું નહિ સાંભળું.

ડાંગવઃ (લાચાર બનીને—પણ છણકાથી) લે ત્યારે, સાંભળ. જો, હું આપઘાત કરું છું કેમકે તારા બાપકાકા નામદં નીવડયા છે.

અભિઃ મારા બાપકાકા? નામદં નીવડયા છે? પરદેશી, આપ કેની સમક્ષ આ બોલો છો?

ડાંગવઃ વીર અભિમન્યુની સમક્ષ. બાળક, સાંભળ. ડાંગવ કરીને એક રાજા છે. તેની પાસે એક અજબ સરસ ઘોડી છે. એ ઘોડી ચોરાય છે. ચોરનારો કૃષ્ણનો

પુત્ર પ્રદ્યુમ્ન છે. ડાંગવે કૃષ્ણ પાસે ઘોડી માગી. તેણે ના પાડી. ડાંગવ મોટા મોટા રાજાઓ પાસે જાય છે. આજીજી કરે છે, કે ન્યાય અપાવો. કોઈ તૈયાર નથી. છેવટે પાંડવ પાસે જઈ પાલવ પાથરે છે, કે મારી ઘોડી અપાવો. ત્યારે પાંડવો-વીર, ધીર, ન્યાયમૂર્તિ પાંડવો બોલે છે: એ ન બને. કોઈને ખાતર અમે સગાંસગાંમાં વેર ન બાંધીએ.

અભિમન્યુ: અને તમે, - તમે જ ડાંગવ ?

ડાંગવ: હા, હું જ ડાંગવ.

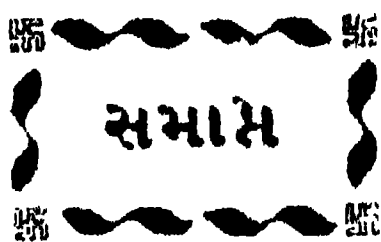
અભિમન્યુ: ત્યારે સાંભળો, રાજવી ! પાંડુના પુત્ર નામદ્ હશે. પણ તેમનો પુત્ર નામદ્ નથી. ડાંગવ રાજા, હું તમને શરણે રાખું છું. કાં તો તમારી ઘોડી તમને મળે છે, કાં તો અભિમન્યુના પ્રાણ સ્વર્ગે જાય છે. ફેંકી દો, એ ખંજર ! (ખીજે હાથે ખંજર લઈ ફેંકી દે છે.) આપણે બંને યુદ્ધ કરતાં, હસતાં, હસતાં, મરીશું. મરદ એક જ વાર મરે છે. નામદો જિંદગીમાં અનેક વાર મરે છે. [પંજે છોડી દે છે.]

ડાંગવરાજા ! ચાલો, કૃષ્ણની સાથે મારા બાપ-કાકા જોડાય તો તેની ચે મને પરવા નથી. તમારે પક્ષે ન્યાય છે, સત્ય છે, તો બસ છે. ચાલો, મદ્ બનો. મદ્ની પેઠે જીવો, મદ્ની પેઠે મરો.

ડાંગવઃ બાળક ! અદ્ભુત બાળક ! તું આજે નવો ઇતિહાસ રચે છે ! તું આજે નવો યુગ માંડે છે ! જગતમાં ન્યાયની સ્થાપના કરવા માટે બાળકો ઝૂઝે, સત્યને ખાતર સંબંધ અને સ્નેહને પણ અળગા કરે એ આવતાં અજવાળાંની નિશાનીઓ છે ! બાળક, બાળક ! તેં આજે મને જ નવું જીવન નથી આપ્યું, તેં જગતને નવો સંદેશો આપ્યો છે, દુનિયા આખીને નવું જીવન આપ્યું છે ! ચાલ, મર્દની પેઠે તારી સાથે મરવા તૈયાર છું, પછી ભલે આખી દુનિયા સામે પક્ષે હોય. ચાલ, ચાલ ! સત્ય અને ન્યાય માટેના યુદ્ધમાં આપણુ ખંને ખપી જઈએ.

અભિમન્યુઃ હા, હા ! જગતનું સત્ય ખપી જાય, જગતમાંથી ન્યાય નિર્મૂળ થઈ જાય તેના કરતાં આપણે બેજ નહિ, માનવી માત્ર ખપી જાય, તો તે પણ બેહતર છે. ચાલો. [ખન્ને જાય છે.]

અંતે—પાંડવો પણ શરમાઈને ડાંગવ સાથે જોડાય છે. કૃષ્ણ સાથે મોટી લડાઈ થાય છે, અને પાંડવો જીતે છે.

દરેક વાંચનાલયમાં હોવાં જ નેહ એ

ગાંડી વ

બાળ પખવાડિત

જેના પરિચય આંગ્રેજી : જી. આ. ગિબ્બર્ન આયોજાય
 થેલી પદ્ધતિ (૧-૮-૩૪) આ તે જો કરતા
 સમિતિ છે. સૌ આગળવાને એ જોય સુધરવું પડે
 મી કમલસાલ સેવકસાલ દેવે (મેડીકલ આર્થિકસ,
 વડોદરા) સમે છે : " ગાંડીવ પાશ્વિક શક્તિ જ મોટી
 પ્રિય થવા કૃપમાન જોઈ માટે ન પ્રતિષ્ઠા થાય છે,
 તે સોદામાં-વાળકામાં પ્રિય થવું છે... છે...
 સદા જોવા કરે છે... વાચકના માટે કવિતાના વાક્ય છે "
 વાર્ષિક લવાજમ રૂ. પાંચ પચ્ચેસ મિલિયન ૧૦

○

વીર નર્મદનું પુરાણ આંગ્રાહિક

દાંડી ઓ

નાગરિક દક્ષિણી સુરતના અને સુજરાતના વિપરીત
 છબુતું, રસાળ બાળીમાં લખાતું, આ પત્ર વાંચું
 લોકપ્રિય થઈ પડ્યું છે. નમૂનો મળત મોકલવામાં
 આવે છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. બ. સાથે રૂ. ૩૫૫

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર :: સુરત

